

LAND LAW REFORM IN THE REIGN OF KING CHULALONGKORN

MR. NOPARAT NOUSATOM

001111

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF HISTORY

GRADUATE SCHOOL

CHULALONGKORN UNIVERSITY

1977

I 1588561b

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เजाอู่หัว
 ชื่อนิสิต นายนพรัตน์ นุสสรธรรม
 อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ชจร สุขพานิช และ อาจารย์ศักดิ์ สอนงชาติ
 แผนกวิชา ประวัติศาสตร์
 ปีการศึกษา ๒๕๒๐

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ในการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือ เพื่อศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์
 เกี่ยวกับการปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอู่หัว
 เนื้อหาของวิทยานิพนธ์ แบ่งออกเป็น ๕ บท ไม่รวมบทนำและบทสรุป บทนำ
 เป็นการอธิบายถึงความสำคัญของเรื่อง วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย รวมทั้ง
 วิธีการดำเนินคดีว่า บทที่ ๑ กล่าวถึงความหมายและความสำคัญของที่ดิน รวมทั้ง
 วิธีการบริหารที่ดินโดยทั่วไปตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุง
 รัตนโกสินทร์ บทที่ ๒ และ บทที่ ๓ เนื้อหาติดต่อกัน คือ การบริหารงานในสมัย
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอู่หัวก่อนการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ ซึ่งแสดง
 ถึงปัญหาจำเป็นที่ต้องมีการปฏิรูปกฎหมายที่ดิน และสาเหตุของการปฏิรูปกฎหมายที่ดิน
 บทที่ ๔ กล่าวถึงการออกโฉนดที่ดินครั้งแรกในแบบปฏิรูป รวมทั้งกฎหมายที่ดินฉบับ
 สำคัญ ในบทสุดท้าย กล่าวถึงการปรับปรุงวิธีการออกโฉนดที่ดินให้รัดกุม และรวดเร็ว
 ยิ่งขึ้น รวมทั้งไต่ถ่วงถึงปัญหาและผลจากการปฏิรูปกฎหมายที่ดิน.

Thesis Title   Land Law Reform in the Reign of King Chulalongkorn
Name   Mr. Noparat Nousatom
Thesis Advisor   Mr. Kachorn Sukpanich and Mr. Sak Snongchad
Department   History
Academic Year   1977

ABSTRACT

This thesis is a historical study of land law reform in the reign of King Chulalongkorn the great.

Apart from the introduction and conclusion, the content is divided into 5 chapters. The introduction includes the scope and the significance of the topic, the purposes and benefits derived from this study and research method. The first chapter describes the definition and the importance of land as well as the general administration from the Sukhothai period to the reign of King Rama IV of the Bangkok period. The second and third chapters detail the land administration in the reign of King Chulalongkorn which relates to the problems that lead to land law reform as well as the causes of this reform. The fourth chapter states the issue of reformed title-deeds as well as some important land laws. The last chapter explains the improvement of title-deeds and also analyses the problems and effects of land law reform.

กิติกรรมประกาศ

ก่อนงานวิจัยชิ้นนี้จะสำเร็จออกมาเป็นรูปเล่ม ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช และ อาจารย์ศักดิ์ สมองชาติ ได้ให้คำแนะนำและชี้แนวทางแก้ไขข้อบกพร่อง ผู้เขียนขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วไล ฌ ป้อมเพชร และ รองศาสตราจารย์ ชิตีมา พิทักษ์ไพรวรรณ ที่กรุณาใช้เวลาอ่านและตรวจงานของผู้เขียน

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ชานินทร์ ทรัพย์วิเชียร ซึ่งได้กรุณาควบคุมงานวิจัยชิ้นนี้ด้วย แต่เนื่องจากภาระการงานมากมายจึงแนะนำให้ อาจารย์ศักดิ์ สมองชาติ ควบคุมแทน

ขอบคุณเจ้าหน้าที่ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ แผนกเก็บ ภัณฑวัตถุโบราณ และ หอสมุดต่าง ๆ ซึ่งได้บริการ และให้ความสะดวกในการค้นเอกสาร สำหรับเพื่อน ๆ ซึ่งได้ช่วยเหลือผู้เขียน ขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ด้วย.

นพรัตน์ นุสสรธรรม.

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

กิตติกรรมประกาศ

บทนำ

บทที่ ๑	การจัดการที่ดินโดยทั่วไปก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	หน้า
	พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	ก
	ความหมายของที่ดิน	ข
	ชนิดของที่ดิน	ค
	ความสำคัญของที่ดิน	๑
✓	การจัดการที่ดินของไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓
	- การจัดการที่ดินในสมัยกรุงสุโขทัย	๓
	- การจัดการที่ดินในสมัยกรุงศรีอยุธยา	๔
	- การจัดการที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔
	พระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ในการอ้างฐานะเป็นเจ้าของที่ดินของประเทศ	๖
	ฐานะของประชาชนผู้ครอบครองที่ดิน	๖
	การได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินของราษฎร	๑๒
	การได้รับพระราชทาน	๑๒
	การจับจอง	๑๔
	การรับมรดก	๑๕
	การให้ที่ดิน	๑๖
	การซื้อขาย	๑๖

	หน้า
การจำหน่ายและการขายฝาก	๒๐
การเช่าที่ดิน	๒๓
การสูญเสียกรรมสิทธิ์	๒๕
การละทิ้ง	๒๕
การเวนคืน	๒๖
การเวนคืนด้วยความสมัครใจของผู้ครอบครองที่ดิน	๒๖
การเวนคืนเพราะรัฐบาลบังคับ	๒๗
การริบที่ดินเป็นของหลวง	๓๕ ✓
บทที่ ๒ การบริหารงานที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ ใน พ.ศ. ๒๔๔๔	๓๔
การเก็บภาษีที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓๔
การเก็บอากรค่านา	๓๕
การเก็บอากรค่านาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๓๕
การปรับปรุงการเก็บอากรค่านาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓๖
การใช้แสตมป์ค่านาแทนตัวฎีกาพิมพ์	๓๘
การเสนอการแต่งตั้งเจ้าพนักงานกรมนาประจำตำบลและการแต่งตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นข้าหลวงเสนา	๔๒
การตั้งกรมสรรพากร	๔๕
พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านารัตนโกสินทร์ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๔๓)	๔๖
การเก็บอากรสวน	๔๘
✓ ปัญหาที่ดินที่เกิดขึ้นเนื่องจากการชุกคดลอง	๕๕
การชุกคดลอง	๕๖
การชุกคดลองของบริษัทชุกคดลองและคูนาสยาม	๕๗

	๖
	หน้า
ผลที่เกิดจากการชุกคลี ของบริษัทชุกคลองแล คูนาสยาม	๕๔
การแก้ไขความยุ่งยากเกี่ยวกับที่ดินในบริเวณคลองรังสิต- ประมูรศักดิ์	๖๕
บทที่ ๓ การบริหารงานที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัว ก่อนการออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ต่อ)	๗๐
การบริหารงานที่ดินของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ระหว่าง วันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง วันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๒	๗๐
การออกตราจองที่ดินบริเวณคลองประเวศน์บุรีรมย์และ คลองแยก พ.ศ. ๒๔๔๑	๗๐
วิธีไต่สวนและออกไปสำรวจเพื่อขอรับตราจองที่ดิน	๗๒
ผลของการออกตราจองที่ดินคลองประเวศน์บุรีรมย์ และคลองแยก พ.ศ. ๒๔๔๑	๗๓
งานที่ดินในความรับผิดชอบของกระทรวงเกษตราธิการ ก่อนการออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๔	๗๕
การแต่งตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการที่นาในตำบลทุ่งหลวงและ คลองประเวศน์บุรีรมย์ พ.ศ. ๒๔๔๒	๗๖
วิธีการไต่สวนที่ดิน	๗๘
การแต่งตั้งข้าหลวงกองแยก	๘๐
ปัญหาในการออกตราจอง	๘๑
สาเหตุของการปฏิรูปกฎหมายที่ดิน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๘๐
ขอบกพร่องของหนังสือสำคัญ	๘๑
จุดมุ่งหมายในการออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินก่อนสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๘๑
จุดบกพร่องของวิธีการออกหนังสือสำคัญ	๘๓

	หน้า
การ รักษา ทะเบียน หนังสือสำคัญสำหรับที่ดินของรัฐบาล	๕๕
ลักษณะการ วิवाद เรื่องที่ดิน	๕๘
บทที่ ๔ / การออกโฉนดที่ดินครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ-	
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๐๒
จุดกำเนิดประกาศออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๔	๑๐๒
วิธีการออกโฉนดที่ดิน	๑๐๘
วิธีสำรวจหมายเขตที่ดิน	๑๐๘
ลักษณะของโฉนดที่ดิน	๑๑๘
วิธีการตรวจและแจกโฉนดที่ดิน	๑๒๐
บุคคลากรในการดำเนินการออกโฉนดที่ดิน	๑๒๕
กองผู้ช่วยชาหลวงเกษตร	๑๒๕
การแต่งตั้งชาหลวงเกษตรที่สองหรือรองชาหลวงเกษตร	๑๒๗
ผู้ช่วยชาหลวงเกษตรจัดการที่ดินหน้าที่ตุลาการ	๑๒๘
ชาหลวงตรวจการออกโฉนดที่ดิน	๑๒๘
การ รักษา ทะเบียนที่ดิน	๑๓๕
การจัดตั้งหอทะเบียนที่ดินประจำเมืองต่าง ๆ	๑๓๖
งานของหอทะเบียนที่ดิน	๑๓๓
วิธีเก็บรักษาทะเบียนหนังสือสำคัญ	๑๓๓
การแก้ไขทะเบียนหนังสือสำคัญ	๑๓๖
การจัดตั้งกรมทะเบียนที่ดิน	๑๓๘
งานของกรมทะเบียนที่ดิน	๑๓๘
สาระสำคัญของกฎหมายที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๔	๑๔๕
ประกาศออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเก่า วันที่ ๓ พฤษภาคม	
พ.ศ. ๒๔๔๔ และประกาศออกโฉนดที่ดิน วันที่ ๑๕ กันยายน	
พ.ศ. ๒๔๔๔	๑๔๕

หน้า

ประกาศและกฎเสนาบดีภายในถึงประกาศออกโฉนดที่ดิน วันที่ ๑๕
กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ๑๔๗

กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
ว่าด้วยวิธีแก้มะเข็ญโฉนดซึ่งได้ออกโฉนดที่ดินอย่างใหม่
และวิธีจองที่ดินในท้องที่ ลงวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ๑๔๗

ประกาศเพิ่มเติมกฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ รัตนโกสินทรศก
๑๒๐ ลงวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ๑๕๔

ประกาศแก้ไขประกาศออกโฉนดที่ดิน ลงวันที่ ๑๕ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๔๔ ลงวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ๑๕๖

กฎเสนาบดีเพิ่มเติมในการทำหนังสือสัญญาโอนทะเบียนที่ดิน
ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ๑๕๗

กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการสำหรับการออกโฉนดที่ดิน
ลงวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ และกฎเสนาบดีกระทรวง
เกษตราธิการสำหรับประกาศออกโฉนดที่ดิน ลงวันที่ ๓๑ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๔๘ ๑๕๗

กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเพิ่มเติมวิธีโอนทะเบียนที่ดิน
รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ๑๖๐

กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการว่าด้วยการโอนใบไต่สวน
ลงวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ๑๖๒

ประกาศเพิ่มเติมกฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการว่าด้วยโอน
ทะเบียนเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ลงวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ๑๖๓

บทที่ ๕ การปรับปรุงงานที่ดินหลังการออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๔ จน
กระทั่งสิ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๖๖
การออกตราจองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๔๕ ๑๖๖

	หน้า
สาเหตุของการออกตราจองชั่วคราว	๑๖๖
วิธีการออกตราจองที่ดินชั่วคราว	๑๖๗
ปัญหาและผลจากการออกตราจองที่ดินชั่วคราว	๑๗๐
การปรับปรุงการออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๕	๑๗๓
ปัญหาขัดแย้งระหว่างมิสเตอร์แกรม และพระยาประชาชีพ- บริบาล	๑๗๔
การประชุมเพื่อปรับปรุงการออกโฉนดที่ดิน	๑๗๘
ผลจากการปรับปรุงการออกโฉนดที่ดิน	๑๘๐
การรวบรวมกฎหมายที่ดินฉบับต่าง ๆ เป็นพระราชบัญญัติการออก โฉนดที่ดิน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑)	๑๘๑
✓ สาเหตุของการรวบรวมกฎหมายที่ดิน	๑๘๑
สาระสำคัญของพระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน รัตนโกสินทร- ศก ๑๒๗	๑๘๓
การปรับปรุงงานที่ดินคานอื่น ๆ	๑๘๓
การรวมกองชาหลวงเกษตรเข้ากับกรมทะเบียนที่ดิน	๑๘๓
การโอนหออทะเบียนที่ดินในเมืองต่าง ๆ อยู่ในความปกครอง ดูแลของชาหลวงเทศาภิบาล	๑๘๕
การยกเลิกตำแหน่งชาหลวงตรวจการออกโฉนดที่ดิน	๑๘๖
✓ ที่ดินเกี่ยวกับชาวต่างประเทศ	๑๘๘
การครอบครองที่ดินของชาวต่างประเทศในสมัยกรุงศรีอยุธยา	๑๘๘
การเปลี่ยนแปลงนโยบายควบคุมการครอบครองที่ดินของชาว ตะวันตก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๘๘
ปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากการครอบครองที่ดินของคนในบังคับ ต่างประเทศ	๒๐๓

	หน้า
การครอบครองที่ดินของชาวต่างประเทศในการออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๔	๒๐๕
การเปลี่ยนแปลงอำนาจการครอบครองที่ดินของคนในบังคับ ต่างประเทศภายหลังการออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. ๒๔๔๔	๒๐๗
กรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของคนในบังคับฝรั่งเศส ชาวเอเชียใน พ.ศ. ๒๔๔๕	๒๐๗
สิทธิในการครอบครองที่ดินของคนในบังคับอังกฤษตามสนธิ สัญญา พ.ศ. ๒๔๕๑	๒๐๘
นโยบายควบคุมการครอบครองที่ดินของรัฐบาลในมณฑลชุมพร นครศรีธรรมราช ปัตตานี และภูเก็ต	๒๐๘
ประกาศขอบังคับชั่วคราวสำหรับการเพาะปลูกสวนใหญ่ สมพักศร ที่ไร่แลนา รัตนโกสินทรศก ๑๒๕	๒๑๐
สาระสำคัญของประกาศขอบังคับชั่วคราวสำหรับการเพาะปลูก สวนใหญ่ สมพักศร ที่ไร่แลนา รัตนโกสินทรศก ๑๒๕	๒๑๑
นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของวัดในคริสตศาสนา	๒๑๕
ปัญหาที่รัฐบาลประสบในการออกโฉนดที่ดิน	๒๑๘
ประโยชน์ในการออกโฉนดที่ดิน	๒๓๑
บทสรุป	๒๓๔
บรรณานุกรม	๒๓๘
ภาคผนวก	๒๖๐
ประวัติการศึกษา	๒๘๒

ภาพประกอบ

หน้า

ภาพที่ ๑	ประกาศบอกกำหนดจะหมายเขตที่ดิน	๑๑๑
ภาพที่ ๒	ความแจ่มแจ้งความเจาพนักงานหมายเขตที่ดิน	๑๑๒
ภาพที่ ๓	ใบเดินทุ่ง	๑๑๔
ภาพที่ ๔	ใบไต่สวนและหมายเขตที่ดิน	๑๑๖
ภาพที่ ๕	โฉนดที่ดิน	๑๑๘
ภาพที่ ๖	ประกาศบอกล่วงหน้าจะแจกโฉนดสำหรับที่ดิน	๑๒๑
ภาพที่ ๗	ประกาศกำหนดวันแจกโฉนดอย่างใหม่สำหรับที่ดิน	๑๒๒
ภาพที่ ๘	สารบัญรายชื่อผู้หวังห้าม	๑๓๕
ภาพที่ ๙	สารบัญที่ดิน	๑๓๗
ภาพที่ ๑๐	ตราจองชั่วคราว	๑๖๘

บทนำ

ปัญหาและความสำคัญ

เป็นที่ยอมรับกันว่าการปฏิรูปที่ดินเป็นนโยบายสำคัญที่รัฐบาลได้วางเอาไว้มานานแล้ว แต่ไม่ได้รับการแก้ไขให้ได้อย่างจริงจัง ราษฎรไม่มีที่ดินทำมาหากินเป็นของตนเองยังคงเป็นปัญหาเสมอมา ความยุ่งยากในเรื่องที่ดินดังกล่าวทำให้เป็นที่น่าสนใจว่าที่ดินมีความเป็นมาอย่างไรและรัฐบาลได้ใช้มาตรการใดเพื่อควบคุมความเป็นระเบียบของที่ดิน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาคุณค่า การปฏิรูปกฎหมายที่ดินครั้งสำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นรากฐานของการดำเนินงานที่ดิน และกฎหมายเกี่ยวกับที่ดินที่สำคัญในขณะนี้

ขอบเขตของการวิจัย

เป็นการศึกษางานที่ดิน ก่อนสมัยการปฏิรูปกฎหมายที่ดินอย่างคร่าว ๆ และเน้นหนักถึงปัญหาอันนำไปสู่การปฏิรูป การดำเนินการ และ ผลจากการดำเนินการนั้น

วิธีการดำเนินการค้นคว้าและวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) นำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าเป็นเอกสารชั้นต้นเกือบทั้งหมด ได้แก่หนังสือโต้ตอบทางราชการ รายงานการประชุมเสนาบดีสภา กฎหมายต่าง ๆ พระราชดำริ พระคำริ และความคิดเห็นส่วนบุคคลในการดำเนินการ นอกจากนี้ยังได้นำข้อมูลจากเอกสารชั้นรอง ได้แก่ วิทยานิพนธ์ หนังสือและบทความ

สถานที่ค้นคว้าเอกสารชั้นต้นที่สำคัญได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร และแผนกเก็บ กระทรวงยุติธรรม เอกสารชั้นต้นและชั้นรองอื่น ๆ ได้จากหอสมุดต่าง ๆ เช่น หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกรมที่ดิน หอสมุดกระทรวง
ยุติธรรม และ หอคำทรงราชานุภาพ

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

การใช้อักษรย่อในเชิงอรรถ มีดังนี้

หจช. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร

ร.๕, ร.๖ เอกสารในรัชกาลที่ ๕ และ เอกสารในรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
เอกสารกระทรวงเกษตรราชการ (กษ.) แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ

กษ. เอกสารกระทรวงเกษตรราชการ

กษ.(ใหม่) เอกสารกระทรวงเกษตรราชการซึ่งหอจดหมายเหตุแห่งชาติได้รับจาก
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ เอกสารเหล่านี้แบ่งออก
เป็นหลายแผนก แผนกที่ผู้เขียนใช้ในการวิจัยมีดังนี้

ก. แผนกวิธีที่ชุกคดลอง

ข. แผนกแผนที่

ค. แผนกหนังสือเก่า

ง. แผนกทะเบียน

จ. แผนกสารบรรณ

ฉ. แผนกข้าหลวงออกโฉนด

ม. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงมหาดไทย

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ